

■ УДК 330.111.66:141.319.8

З. М. Остропольська, кандидат філософських наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ТЕХНОГЕННА ЛЮДИНА: АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

У контексті існуючого в науковій літературі дискурсу розглядається природа людини, осмислюються перспективи її трансформації в умовах техногенної цивілізації, акцентується на специфіці «техногенної людини» як нового явища соціоантропогенезу.

Ключові слова: техногенна цивілізація, культура, техногенна людина, ідентичність людини, постлюдина, трансгуманізм, гуманологія, новітні технології, соціальні комунікації.

З. Н. Остропольская, кандидат философских наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ТЕХНОГЕННЫЙ ЧЕЛОВЕК: АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ

В контексте существующего в научной литературе дискурса рассматривается природа человека, осмысливаются перспективы его трансформаций в условиях техногенной цивилизации, акцентируется на специфике «техногенного человека» как нового явления социоантропогенеза.

Ключевые слова: техногенная цивилизация, культура, техногенный человек, идентичность человека, постчеловек, трансгуманизм, гуманология, новейшие технологии, социальные коммуникации.

Z. N. Ostropolska, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

TECHNOGENIC MAN: ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS

In the context of the existing scientific literature discourse the paper considers human nature, comprehends the prospects of its transformation in the context of technogenic civilization, and focuses on the specific features of the «technogenic man» as a new phenomenon of socioanthropogenesis.

Key words: technogenic civilization, culture, technogenic man, the human identity, posthuman, transhumanism, Humanology, new technologies, social communication.

Постановка проблеми. Починаючи з кінця ХХ ст. під впливом наукової революції, якісних змін у технічній інфраструктурі, швидкого впровадження в соціумі новітніх, передусім інформаційних технологій відбуваються суттєві зміни в системі виробництва, соціокультурній сфері, суспільній свідомості, світогляді сучасної людини. Разом з усіма цими трансформаціями в постіндустріальному суспільстві суттєво

змінюється й сама людина як суб'єкт практичної та теоретичної діяльності, творець культури. Зміни стосуються багатьох антропологічних параметрів — біологічного, психофізіологічного, ментального, морально-етичного, ціннісно-цільового тощо.

Останнім часом дедалі більше приділяється уваги питанню місця й ролі людини в системі техногенного суспільства. Тому актуалізується проблема т. зв. «техногенної людини» як суб'єкта якісно нового етапу в розвитку людської цивілізації. Отже, **мета статті** — на основі існуючого в науковій літературі дискурсу виявити й узагальнити основні питання існування техногенної людини в умовах сучасності та найближчій перспективі цивілізаційного розвитку людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі техногенності сучасного соціокультурного розвитку в останні два десятиліття присвячено немало публікацій, переважно культурфілософів, зокрема В. Стьопіна [5], С. Храпова [6], М. Епштейна [3], П. Гуревича [2], І. Ільїна [4] та ін. У центрі уваги науковців — доля сучасної і майбутньої людини як біологічного виду в контексті проривів у галузях комп'ютерних і генетичних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сучасного етапу цивілізаційного розвитку дедалі інтенсивнішою стає технологізація всього життя, більше того, вона набуває планетарних масштабів, глобалізується. Яким чином впливає цей процес на життя людини, на її статус як суб'єкта історичного процесу й креатура культури? Які нові модуси виявляє техногенність в існуванні антропосоціогенезу? Постає питання: чи збереже людина свій традиційний статус найвищої соціобіологічної істоти в планетарному масштабі?

Як відомо, феномен людини по-різному визначали біологи й антропологи. Для К. Ліннея людина — це розумна істота, «Animal rationale» або «Homo sapiens», тобто людина розумна. Але цього виявилось недостатньо для повного розуміння її статусу, тому вчені надавали інші визначення: «Homo faber» (людина, котра виготовляє знаряддя праці), «Homo politicus» (людина політична), «Homo ludens» (людина-гравець), «Homo oeconomicus» (людина економічна). Л. Фейєрбах уважав, що, на відміну від тварини, яка обмежена в способі свого існування, людина — універсальна істота, тому їй притаманні численні властивості та функції. У ХХІ ст., на думку сучасних авторів, усі ті соціальні ролі, які визначили науковці стосовно людини, зберігаються, але додається нова якість — людина техногенна як новий соціально-антропологічний тип [6, с. 67]. Деякі науковці, однак, вважають, що технолюдина — це та сама людина Homo sapiens, вона не змінює людину розумну, а є лише етапом у її розвитку — тобто

технологізованою розумною істотою [6, с. 68]. Отже, концепт «техногенна людина» ще не має сталого, чітко фіксованого визначення.

Виявлення сутності техногенної людини можливе в контексті такого явища, як техносфера. Техносфера — це сформоване людиною штучне середовище, у якому вона народжується, живе і вмирає. Як складова культури техносфера — це новий вид середовища, який витісняє біосферу, хоча й не знищує її повністю. Техніка, технології, які є втіленням наукових ідей і відкриттів, повністю домінують у соціумі, визначають специфіку буття сучасної людини. Вона полягає в техногенності, тобто наявності ситуації, коли без новітніх досягнень технонауки й технологій життя соціуму загалом і окремої людини стає просто неможливим. Як наслідок, змінюється ставлення людини до природи, соціуму й самої себе. «З розвитком техногенної цивілізації прискорюється оновлення «неорганічного тіла людини», тобто того штучно створеного нею предметного середовища, у якому безпосередньо існує її життєдіяльність. У свою чергу, це супроводжується динамікою соціальних зв'язків, їх відносно швидкою трансформацією. Інколи протягом життя одного-двох поколінь відбувається зміна способу життя і формуються нові типи особистості» [5, с. 3–4].

Нині актуалізується проблема ідентичності людини, яка не обмежується техносферою, набуває нового якісного рівня існування — техногенності. Якщо до недавнього часу техносфера переважно виконувала роль закону виживання й необхідної адаптації людини до існуючої дійсності, то нині техноновації та новітні технології надають їй можливості конструювання середовища із заздальгід заданими властивостями. Пріоритетності набувають ігрові моменти в креативній діяльності людини, розширюються межі її вільного волевиявлення у створенні нової соціокультурної реальності. Актуалізується проблема її самоідентифікації, збереження (чи зміни) традиційного статусу як біосоціальної розумної істоти, суб'єкта культури. Ці дві проблеми взаємопов'язані, й у процесі соціогенезу людина створює техногенне середовище, а техногенне середовище, відповідно, формує новий антропоморфний феномен — техногенну людину.

Виникає питання щодо можливих майбутніх трансформацій техногенної людини. Сьогодні не тільки у фантастичній, а й у науковій літературі обговорюються проблеми «постлюдини», тобто людини майбутнього, яка має змінити людину традиційну. Ідея «постлюдини» співвідноситься з концепцією «нової людини», яка почала формуватися майже на початку людської цивілізації. Людину майбутнього уявляли як проект удосконаленої в усіх вимірах, гармонійно розвинутої особистості. Соціальна думка конструювала різні моделі нової людини. Наприклад, Сократ, Епікур, стоїки вбачали в ній утілення

розумності й доброчинства. Зла воля, антисоціальні дії, притаманні традиційній людині, на думку Сократа, є не що інше, як помилка розуму, хибне мислення, отже, їх цілком можна позбутися в процесі навчання й виховання. Християнство вбачає в людині потенційно божественний статус, тобто визнає можливість досягнення нового якісного стану за умови подолання нею негативних бажань і устремлень, що спричиняються дияволом. В особі «Нового Адама», «Сина Божого» — боголюдини Ісуса Христа — пересічна людина повинна вбачати образ нової, досконалої в усіх аспектах людини. Невипадково, на думку релігієзнавців, саме в християнській традиції викристалізується термін «надлюдина» (лат. *Superhumanus*).

Ідея про можливість самокреації людини, виходу за межі традиційного існування виникає в антропології епохи Відродження, коли починається активне переосмислення знання про її місце й роль у Всесвіті. Італійський мислитель Піко делла Мірандола, наприклад, висловлював думку про те, що людину слід сприймати не як «закриту ємність», а як «відкриті двері». Людина, на думку багатьох мислителів, ще не завершила свою біосоціальну еволюцію, вона відкрита для подальших трансформацій — як позитивних, так і негативних з точки зору загальнолюдських цінностей. Німецький мислитель XVIII ст. І. Гердер уважав, що людство — це результат саморозвитку природи, людина має більшу свободу самореалізації, ніж тварина, вона сама формує свій спосіб життя і є «першим вільновідпущеником природи». На ідеї «розімкненості» людини для реалізації різних варіантів існування в соціоантропогенезі основував свою концепцію «надлюдини» Ф. Ніцше. На його думку, сучасна людина — це «міст між твариною й людиною майбутнього», тобто «надлюдиною». Марксистська концепція людини, що формувалася в контексті ідеї еволюції Ч. Дарвіна, теорій соціалістів-утопістів, трудової теорії походження й розвитку людини, матеріалістичного розуміння історії, також обґрунтовує ідею нової, гармонійно розвиненої особистості як суб'єкта справжньої свободи. Досягнення цієї мети і є фінальним пунктом соціоантропогенезу.

Отже, не дивно, що й нині, в умовах інтенсивного розвитку техногенного суспільства, проблема нової людини набуває актуальності й породжує парадоксальні ідеї щодо її вирішення. Як зазначають сучасні дослідники, на початку XXI ст. людство вступає в новий етап розвитку — епоху постгуманізму. «Ще у XX ст. постгуманістичні рухи надихалися ніцшеанською філософією надлюдини, а потім постструктуралістською епістемою «кінця людського» (М. Фуко). Але на початку XXI ст. ідея вичерпності й переборення людини набула нового

імпульсу в грандіозних досягненнях технічної й особливо кібернетичної цивілізації» [3, с. 91].

Наприкінці ХХ ст. в країнах Заходу, зокрема в США, започатковано рух інтелектуалів — філософів, антропологів, кібертехнологів, який дістав назву трансгуманізму. Трансгуманісти обстоюють ідею постлюдини — моделі, до якої неухильно рухається сучасне суспільство. Новітні технології, головню комп'ютерні й біогенетичні, мають сприяти вдосконаленню людської природи, усуненню дисгармоній у сфері психофізіології, розкриттю креативних можливостей людського інтелекту. Які очікуються результати діяльності ентузіастів кіберрозуму? М. Епштейн зазначав: «Біологічно недосконалі органи дедалі більше замінятимуться на штучні, нестаріючі, виникне безперервний енергоінформаційний обмін постлюдського техноорганізму з оточуючим середовищем. До кінця ХХІ ст. набудуть поширення переважно штучні інтелекти у формі інформаційних програм, що переміщуються від одного комп'ютера до іншого по електронній мережі. Ці комп'ютерні програми будуть здатні маніфестувати себе у фізичному світі у вигляді роботів, а також одночасно керувати безліччю своїх програмованих тіл» [3, с. 92].

Деякі представники трансгуманізму вважають, що означені вище трансформації є цілком реалістичними й позитивними змінами для людини в її еволюції як істоти розумної. Зустрічі фізичних осіб і безпосередньо міжособистісні комунікації стануть неактуальними, адже нова пластичність свідомості та здатність перетікання інформації з одного інтелекту в інший поставлять під сумнів необхідність таких комунікацій. Те, що традиційно інтерпретується як фізичний суб'єкт, розчиниться в інформаційних потоках і електронних мережах [3, с. 92].

Отже, можна очікувати події, які ще наприкінці 60-х рр. ХХ ст. філософи-постмодерністи означали як «смерть суб'єкта» («смерть автора», «смерть людини»). Так, М. Фуко ще в 1969 р. у праці «Археологія знання» обґрунтовував думку про «децентрацію суб'єкта» і «смерть автора», сутність якої полягає в запереченні автономності людської свідомості й автора як суверенного творця власних смислів. У праці «Смерть автора» Р. Барт писав про десакаралізацію образу Автора: «Відсторонення Автора (погоджуючись із Брехтом, можна говорити про справжнє «відчуження» — автор стає меншим на зріст, як фігурка в глибині літературної сцени) — це не просто історичний факт або ефект письма: ним до основ змінюється весь сучасний текст, який створюється й читається таким чином, що автор на всіх рівнях відсторонюється» [1, с. 205].

Думку про «смерть автора» Р. Барт розширює до узагальнення про «смерть людини», що стало одним з основних постулатів постмодерністської доктрини. Смерть суб'єктивності, людської самості як розчиненої в інформаційних потоках, інформаційних мережах — така прогностика окремих представників сучасної філософської антропології. «Людина зникне, як лице, намальоване на прибережному піску» [4, с. 86].

Ідея незавершеності людини як феномена буття надає методологічних підстав трансгуманістам для її «конструювання» з метою вдосконалення за багатьма параметрами. Суто біологічна природа людини вважається вичерпаною й такою, що не відповідає вимогам сучасного етапу техногенної цивілізації. У контексті цих міркувань М. Епштейн пропонував нову соціоантропологічну концепцію, яку означає терміном «гуманологія» (humanology). Гуманологія «вивчає способи взаємодії між біо й техно в людині, технізацію організму й олюднення машини» [3, с. 100]. На відміну від існуючої теорії «постгуманістики», у гуманології не порушується питання про «смерть людини». Навпаки, наголошується на розширенні самого поняття «людське», яке жорстко не пов'язане з біологічною основою, а може існувати як у «суто» техногенній формі, так і в синтезі біологічної та технічної основ.

Але чи не суперечать ідеї гуманології здоровому глузду, науковим принципам і теологічним доктринам? М. Епштейн вважає, що ні. «Для природних законів світобудови і свободна воля людини — не суть аргументи супроти буття Творця, навпаки, іудео-християнська теологія й ґрунтується на цих передумовах суверенності творіння. Саме гуманологія формує уявлення про людину на ґрунті її радикальної здатності до самознищення, створення самодіючих кібернетичних істот і алгоритмів штучного розуму. Якщо людина створена вільною істотою, за образом і подобою свого Творця, то чи не може вона й надалі передавати свободу своїм творінням, наділяти їх тією самою суверенністю осмислення й діяльності, якої набула від Бога?». Ідеться про «творчу естафету, що передана Богом людині, а людиною — штучному розуму» [3, с. 93].

Отже, «теорія інтелектуальних естафет», вважає М. Епштейн, дозволяє визнати автономність майбутніх високорозвинених кіборгів, не применшує ролі людини, навпаки, у контексті ідеї гуманізму зміцнює її позиції як творця нової реальності. Вона не пов'язує людину з біологічною матерією, розширює сферу «людського», визначає перспективи «нелюдського» життя в штучно створеному, техногенному середовищі. Таким чином, з точки зору гуманології не йдеться про «смерть людини» в суспільстві, побудованому на новітніх технологіях в усіх

сферах життя. Людина набуває можливостей самопримножувати себе в різних формах гуманодів, кіборгів (кіберорганізмів), роботів. «Людське підноситься до вищого ступеня інтенсивності, розширює свій діапазон у бутті, створюючи нову, у перспективі самодіючу й само-мислячу природу. Гуманологія — це і є наука про людину, яка долає свої видові межі, наука про трансформації людського в процесі створення штучних форм життя й розуму, що потенційно перевершують біологічний вид *Homo sapiens*» [3, с. 99].

Іншими словами, гуманологія акцентує на людині як складовій техносфери, водночас традиційна антропологія вивчає людину переважно як феномен живої природи — біосфери. Логічно, що гуманологія як нова версія людини на сучасній стадії техногенного суспільства торує шлях до узагальненішої концепції про майбутнє буття людства — ноосферної теорії. Якою має бути людина в разі досягнення нею сфери розуму — ноосфери? Висловлюється думка, що людина як біоцид поступово зникає і набуває свого майбутнього статусу — техновиду. Існують припущення про поєднання цих двох статусів: людина як біоценоз буде інтегрована в технічне середовище, тому ймовірний третій варіант — синтез біологічного й технічного в людському. М. Епштейн висловлює прогностичні міркування: «Буде знайдено щасливий синтез біологічного й технічного від розуму, що сприятиме оперативному інформаційному обміну та світовій експансії. Можливо, що генетика стане медіатором між органічною природою й технічним розумом, дозволить створювати нові форми життя, з притаманним їм безсмертям, безмежною інформаційною ємністю й фізичним пристосуванням, здатних до швидкої еволюції» [3, с. 105].

Але дискусійним є питання про «машинний розум»: наскільки він може бути гуманізованим і адекватним «традиційному» людському розуму? Адже свідомість — це нерозривна єдність інтелекту й душі. Існує думка, що «машинна раціональність», якій непритаманні такі душевні інтенції, як воля, доброзичливість, благородство, страждання, радість, не зможе повністю замінити людську свідомість. У праці «Релігія і філософія в Німеччині» Г. Гейне розповів про те, як винахідник створив машину — точну копію людини. Вона виконувала необхідні обчислювальні функції та операції, але весь час зверталася до свого творця з єдиним проханням: «Дай мені душу!». Але саме цього прохання він як конструктор машини задовольнити не зміг. Коментуючи цей символічний за своїм значенням художній факт, відомий культурфілософ П. Гуревич зазначає: «Людина-машина — це метафора, певний образ... Відчужений індивід, що вмістив у собі зловісні протуберанці технічної цивілізації, — ось що таке людина-машина...

Він — неочікуваний підсумок незавершеності, відкритості людини, одна із сучасних альтернатив людської еволюції [2, с. 139].

Отже, не вирішено питання ідентичності «традиційної людини» в контексті створення «моделей» людини нової, які мають репрезентувати так звану «постлюдину». Саме ці питання потребують подальшого дослідження проблем сучасного етапу соціоантропогенезу.

Висновки.

1. Характерною ознакою нинішнього етапу існування суспільства є швидкі зміни в розвитку техніки й технологій, які спричинені прогресом наукових досліджень, як фундаментальних, так і прикладних. Інтенсивнішою стає технологізація всього життя, яка, набуваючи планетарних масштабів, глобалізується.

2. Як наслідок цих процесів, у соціоантропогенезі виникають нові явища, зокрема формується новий антропологічний тип — *homo technologicus* — людина техногенна. Вона є ступенем розвитку *homo sapiens* — людини розумної, тобто технологізованої розумної істоти.

3. Актуалізується проблема ідентичності людини, яка набуває нового якісного рівня існування — техногенності.

4. Виникають проблеми щодо можливих подальших трансформацій техногенної людини. Нині не тільки у фантастичній, а й науковій літературі активно обговорюються проблеми «постлюдини», тобто людини майбутнього, здатної замінити людину традиційну. У зв'язку із цим у сучасній філософсько-антропологічній думці, концепціях трансгуманізму, у новітніх техніко-технологічних дослідженнях осмислюються різні моделі «постлюдини».

5. У запропонованій М. Епштейном новій соціоантропологічній концепції — гуманології — порушується програмне питання щодо оптимізації взаємодії між біо і техно в людині. Наголошується на розширенні самого поняття «людське». Останнє жорстко не пов'язане з біологічною основою, а може існувати як у суто технічній формі, так і в синтезі біологічної й технологічної основ.

6. Проблемним у сучасній науці є питання щодо сутності й змістового наповнення «машинного розуму», штучного інтелекту. Превалює думка, що «машинна раціональність», якій непридатні суто людські ціннісно-цільові настанови, духовно-аксіологічні виміри, не зможе повністю замінити свідомості людини.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Смерть автора / Р. Барт // Постмодерн в філософії, науке, культурі : хрестоматія / В. І. Штанько, І. З. Цехмистро, В. Н. Сумятин. — Харків, 2000. — 480 с.
2. Гуревич П. С. Философская антропология: учеб. пособие / П. С. Гуревич. — М. : Весник, 1997. — 448 с.

3. Эпштейн М. Н. Творческое исчезновение человека. Введение в гуманитарологию. / М. Н. Эпштейн // Философские науки. — 2009. — № 2. — С. 91–105.
4. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И. П. Ильин. — М. : Интрада, 1996. — 255 с.
5. Степин В. С. Научные понятия и ценности техногенной цивилизации / В. С. Степин // Вопр. философии. — 1989. — № 2. — С. 3–18.
6. Храпов С. А. Техногенный человек: проблемы социокультурной онтологизации / С. А. Храпов // Вопр. философии. — 2014. — № 9. — С. 66–75.

References

1. Barthes Roland. Smert avtora. V kn.: Postmodern v filosofii, nauke, culture: Khrestomatiya / V. I. Shtanko, I. Z. Tssehmistro, V. N. Sumyatin. — Kharkov, 2000. — 480 s.
2. Gurevich P. S. Filosofskaya antropologiya: Ucheb. posobie. / P. S. Gurevich. — M. : Vesnik, 1997. — 448 s.
3. Epshtein M. N. Tvorcheskoe ischeznovenie cheloveka. Vvedenie v gumanologiyu. / M. N. Epshtein // Pfilos. Nauki. — 2009. — № 2. — S. 91–105.
4. Ilyin I. P. Poststrukturalizm. Dekonstruktivizm. Postmodernism. / I. P. Ilyin. — M. : Intrada, 1996. — 255 s.
5. Stepin V. S. Nauchnyie ponyatiya i tsennosni technogennoi tsivilizatsii / V. S. Stepin // Vopr. Filosofii. — 1989. — № 2. — S. 3–18.
6. Khrapov S. A. Tehnogenniyi chelovek: problemy sociokulturnoy ontologizatsii / S. A. Khrapov // Vopr. filosofii. — 2014. — № 9. — S. 66–75.

■ UDC 330.111.66:141.319.8

Ostropolska Z. N., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv.

TECHNOGENIC MAN: ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS

The aim of this paper is to identify and summarize the essential issues of human existence in man-made conditions in the short term civilization development of the mankind.

Research methodology. Theoretical and methodological basis of the article are the theory, concepts that exist in the scientific literature. The article is based on general scientific methods, in particular, historical, comparison, generalization, analogy, analysis and synthesis.

Results. The article notes that the characteristic feature of the current stage of existence of society are rapid changes in the development of techniques and technologies that are caused by progress of scientific research, both fundamental and applied. As a consequence of these processes, in socotraensis new phenomena are arisen, in particular, a new anthropological type — technogenic man. It is a stage in the

development of Homo sapiens, where the technologies have a reasonable being. Problematic issues concerning the possible future transformations of anthropogenic human being are actively discussed, e.g. the problem of "Posthuman" that is the man of the future, which should replace the traditional man. In this regard, the concept of transhumanism is actively conceptualized in different models of "Posthuman". The concept of humanology M. Epstein arouses interest, which contains software issues to optimize the interaction between bio and techno in man; it focuses on the extension of the concept of "human". The latter is not strictly tied to the biological basis, and can exist in a "purely" technical form and in the synthesis of biological and technical bases. Problematic issues concerning the essential and substantive content of artificial intelligence remain unanswered.

Novelty. The author justifies the need for detailed studies of problematic issues regarding the possible change in the biosocial structure of technogenic man as one of the models of the Posthuman.

The practical significance. The research has important implications for further studies of human evolution, functioning and development of the industrial society in the near future.

Key words: technogenic civilization, culture, technogenic man, the human identity, posthuman, transhumanism, Humanology, new technologies, social communication.

Надійшла до редколегії 14.12.2016 р.